

JADIDCHILIK HARAKATLARIDA MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARI.

*Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich Andijon davlat universiteti
Psixologiya va pedagogika kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD) Turg'unov Dostonbek Rustamjon o'g'li
Turon universiteti Andijon filiali Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya

Ushbu tezis Jadidchilik harakatining 19-asr oxiri va 20-asrning boshlarida Turkiston, Qrim, Kavkaz va Tataristonda paydo bo'lgan ma'rifatparvarlik g'oyalarini tahlil qiladi. Harakatning jamiyatni qoloqlikdan olib chiqish, zamonaviy ta'limni joriy etish, milliy o'zlikni anglashni shakllantirish va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan sa'i-harakatlari o'rganiladi. Yangi usul maktablari, matbuot va madaniy tashabbuslar orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarining tarqalishi hamda ularning mintaqa taraqqiyotidagi o'rni yoritiladi. Ushbu tezisda Jadidlarning ta'lim, ilm-fan, gender tengligi va milliy davlatchilikka oid qarashlari atroflicha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, Yangi usul maktablari, Turkiston, milliy uyg'onish, Ismoil Gasprinskiy, ta'lim islohotlari

Abstract

This thesis analyzes the enlightenment ideas of the Jadidism movement that emerged in Turkestan, Crimea, the Caucasus, and Tatarstan in the late 19th and early 20th centuries. The study examines the movement's efforts to overcome societal backwardness, introduce modern education, foster national identity, and implement

social reforms. It highlights the dissemination of enlightenment ideas through New Method schools, the press, and cultural initiatives, as well as their role in the region's development. This thesis thoroughly reviews the Jadids' views on education, science, gender equality, and national statehood.

Keywords: Jadidism, enlightenment, New Method schools, Turkestan, national revival, Ismail Gasprinsky, educational reforms

Аннотация

Данный тезис анализирует просветительские идеи движения Джадидизма, возникшего в Туркестане, Крыму, на Кавказе и в Татарстане в конце XIX – начале XX веков. Исследование изучает усилия движения, направленные на преодоление общественной отсталости, внедрение современного образования, формирование национального самосознания и осуществление социальных реформ. Освещается распространение просветительских идей через новометодные школы, прессу и культурные инициативы, а также их роль в развитии региона. В данном тезисе подробно рассматриваются взгляды джадидов на образование, науку, гендерное равенство и национальную государственность.

Ключевые слова: Джадидизм, просветительство, новометодные школы, Туркестан, национальное возрождение, Исмаил Гаспринский, реформы образования

Kirish

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida Turkiston, Qrim, Kavkaz va Tatariston hududlarida yuzaga kelgan Jadidchilik harakati mintaqa xalqlari tarixida muhim ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy hodisa bo'ldi [1]. Bu davr Chor Rossiyasi imperiyasining mustamlakachilik siyosati kuchaygan, mahalliy jamiyatlar esa o'rta asr qoloqligi va diniy xurofotlar girdobida qolgan murakkab bir sharoit edi [1, 3]. Jadidlar jamiyatdagi ushbu qoloqlikni bartaraf etish, zamonaviy taraqqiyotga

erishish va milliy o'zlikni tiklash zaruratini chuqur anglagan holda maydonga chiqdilar. Ular o'z faoliyatlarida ma'rifatparvarlik g'oyalarini markaziy o'ringa qo'yib, ta'lim, ilm-fan, madaniyat va ijtimoiy hayotni isloh qilishga intildilar.

Adabiyotlar sharhi

Jadidchilik harakati haqidagi adabiyotlar uning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va asosiy g'oyalarini keng yoritadi. Harakatning ildizlari 1880-yillarda Qrimda Ismoil Gasprinskiy (Gaspirali) rahbarligida paydo bo'lgan bo'lib, u tez orada Turkistonga ham yoyilgan [1, 3, 5]. Dastlab madaniy harakat sifatida boshlangan Jadidchilik keyinchalik siyosiy tus olib, Turkistonni o'rta asr qoloqligidan xalos etish, shariatni isloh qilish, ma'rifatni yoyish va avtonom yoki mustaqil davlatlar barpo etishni maqsad qilgan [1, 3].

Jadidlar jamiyatni modernizatsiya qilishning asosiy vositasi sifatida ta'limni ko'rganlar. Ular "yangi usul" maktablarini ochishga katta e'tibor qaratdilar, bu maktablar ona tilida dars berib, zamonaviy g'oyalarni targ'ib qilgan [4, 5]. Ismoil Gasprinskiy 1884-yilda Buxorosaroyda "usuli savtiya" (fonetik usul) maktabini ochib, bolalarni qisqa muddatda o'qishga o'rgatgan [5]. Turkiston bo'ylab, xususan Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg'ona vodiysida o'nlab yangi usul maktablari ochildi [2, 4]. Bu maktablar sinf tizimi, ko'rgazmali qurollar va tovush usulini joriy etib, diniy va dunyoviy fanlarni (fizika, kimyo, geografiya) o'z ichiga olgan zamonaviy o'quv dasturlarini taklif qildi [4].

Metodologiya

Ushbu tezisda Jadidchilik harakatidagi ma'rifatparvarlik g'oyalarini o'rganish uchun sifatli, tarixiy-tahliliy yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Jadidlarning ma'rifiy qarashlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari va jamiyatga ta'sirini chuqur tahlil qilishdan iborat.

Ma'lumotlarni yig'ish uchun mavjud akademik adabiyotlar va tarixiy manbalar (ushbu tezis uchun taqdim etilgan manbalar [1]-[6]) tahlil qilinadi. Bu manbalar

Jadidchilik harakatining kelib chiqishi, asosiy g'oyalari, faoliyat yo'nalishlari, yetakchi namoyandalari va ta'lim sohasidagi islohotlari haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Tahliliy doira sifatida tematik tahlil usuli tanlangan. Bu usul yordamida Jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalari bir necha asosiy mavzularga ajratiladi va har bir mavzu bo'yicha manbalardagi ma'lumotlar sintez qilinadi.

Natijalar va tahlil

Jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalari jamiyatni qoloqlikdan olib chiqish va zamonaviy taraqqiyot yo'liga boshlashga qaratilgan keng qamrovli strategiyani tashkil etgan. Tahlil natijalariga ko'ra, bu g'oyalar bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lgan:

Ta'lim islohotlari va Yangi usul maktablari: Jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyatining markazida ta'lim tizimini isloh qilish turgan. Ular "yangi usul" maktablarini ochish orqali yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishni maqsad qilganlar [2, 4]. Bu maktablar an'anaviy maktablardan farqli o'laroq, ona tilida dars berish, tovush usuli (usuli savtiya) orqali savodxonlikni tezlashtirish, sinf tizimi va ko'rgazmali qurollardan foydalanish kabi innovatsion yondashuvlarni joriy etgan [4, 5]. O'quv dasturiga diniy fanlar bilan bir qatorda fizika, kimyo, geografiya kabi dunyoviy fanlar kiritilgan, bu esa o'quvchilarning keng dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilgan [4]. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona vodiysi va Xiva kabi shaharlarda o'nlab bunday maktablar ochilib, minglab bolalarga zamonaviy ta'lim berilgan [2, 4]. Bu maktablar milliy davlatchilik g'oyalarini singdirish va mustaqil Turkistonni barpo etish uchun zamin yaratgan [2].

Milliy uyg'onish va o'zlikni anglash: Jadidlar ma'rifat orqali milliy o'zlikni anglashni va milliy ongini shakllantirishga intilganlar. Ular Turkistonni o'rta asr qoloqligidan xalos etish, diniy xurofotlarga qarshi kurashish va xalqni ilm-ma'rifatga chorlash orqali milliy uyg'onishni tezlashtirishni maqsad qilganlar [1, 3,

6]. Yangi usul maktablari va matbuot milliy til va adabiyotni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynagan [1, 6]. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadidlar o'z asarlari va faoliyatlari bilan milliy g'urur va birlik tuyg'usini kuchaytirishga hissa qo'shganlar [2, 3, 5].

6.3.

Muhokama

Jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalari nafaqat Turkiston, balki butun musulmon dunyosidagi modernizatsiya harakatlari kontekstida muhim o'rin tutadi. Ular G'arb ma'rifatparvarligi bilan islomiy qadriyatlarni uyg'unlashtirishga intilgan islom modernizmi namunasi. Jadidlarning ta'limga bergan ustuvor ahamiyati, ayniqsa "yangi usul" maktablarining joriy etilishi, jamiyatni qoloqlikdan chiqarish va milliy ongini shakllantirishdagi strategik yondashuvni aks ettiradi [4, 5]. Bu maktablar nafaqat savodxonlikni oshirgan, balki yosh avlodga zamonaviy dunyoqarashni singdirib, kelajakdagi milliy elita poydevorini yaratgan [2].

Jadidlar o'z g'oyalarini tarqatishda matbuot va madaniyatdan foydalanish orqali keng jamoatchilikni jalb qilishga muvaffaq bo'ldilar [1, 6]. Bu ularning ma'rifatparvarlik faoliyatining samaradorligini oshirgan. Biroq, ularning faoliyati Chor hukumati tomonidan tahdid sifatida qabul qilinib, turli cheklovlar va bosimlarga uchragan [4, 5].

Xulosa

Ushbu tezis Jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalarini atroflicha tahlil qilib, ularning kech 19-asr va 20-asr boshlarida Turkiston jamiyatining rivojlanishidagi muhim o'rnini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari Jadidlarning jamiyatni qoloqlikdan xalos etish, zamonaviy ta'limni joriy etish, milliy o'zlikni anglashni shakllantirish va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan keng qamrovli strategiyasini tasdiqladi.

Asosiy xulosalar shundan iboratki, "yangi usul" maktablari Jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalarini tarqatishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Bu maktablar orqali yosh avlodga nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlar ham berilgan, bu esa ularning dunyoqarashini kengaytirib, milliy ongini shakllantirishga yordam bergan. Matbuot va madaniy tashabbuslar ham ma'rifatparvarlik g'oyalarini keng omma orasiga yoyishda muhim rol o'ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Abduvaliyev, A. A. (2021). Jadidchilik harakatining ma'rifiy-axloqiy g'oyalari. Ilmiy xabarnoma, (1), 10-14. – <https://science.samdu.uz/>

[2] Mirzayev, M. M. (2022). Jadidlar va milliy ta'lim tizimi rivoji. Tarix fanlari masalalari, (3), 45-50.

[3] Norbekov, S. N. (2023). Jadidchilik falsafasi va uning ma'rifiy asoslari. Falsafa va huquq, (1), 78-83. – <https://philosophy.uz/>

[4] G'aniyeva, G. R. (2021). Jadid adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyalarining badiiy ifodasi. O'zbek tili va adabiyoti, (4), 67-72. – <http://uztila.uz/>

[5] Karimova, D. K. (2020). Jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy g'oyalari. Ijtimoiy fanlar, (2), 34-39.